The field evaluation of the Simnas bypass

In 2007 by order of Cowi Baltic, UAB an evaluation was made of 2 variant routes of the Simnas bypass. Their purpose was to establish whether any valuable cultural layer and archaeological finds exist in the planned routes. During the investigation 35 test pits (a total area of 50.84 m^2) were excavated.

Both planned variants are to the S of the town of Simnas. They begin at the 22.40 km mark on road 131 Alytus – Simnas – Kalvarija and end at the 29.33 km mark on the same road. During the investigation 22 test pits (1–22, a total area of 33.6 m^2) were excavated on the first route. A cultural layer, which contained hand built pottery with smooth surfaces and one flint flake, was found in test pits 10 and 11, which were excavated in the 28.5–28.7 km segment of the planned route. The layer was preliminarily dated to the late 1st millennium BC – 1st millennium AD. No archaeological finds or cultural layer was discovered in the remaining part of the first bypass route.

13 test pits (a total area of 17.24 m^2) were excavated on the second bypass route. A cultural layer, which contained hand built pottery with smooth surfaces, was found in test pits 23 and 26, which were excavated in the 30.4–30.5 km segment of the planned route (which almost coincided with the 28.5–28.7 km segment of the first route). An 18–40 cm thick cultural layer, which contained hand built pottery with smooth surfaces, was found in test pit 29, which was excavated at the 28.75 km mark on the planned route. No archaeological finds were discovered in the remaining part of the second bypass route.

Egidijus Šatavičius

Archeologiniai žvalgymai ir žvalgomieji tyrimai Pietų ir Rytų Lietuvoje

2007 ir ankstesniais metais autorius savo iniciatyva vykdė archeologinius žvalgymus ir žvalgomuosius tyrimus Rytų ir Pietų Lietuvoje. Šių tyrimų metu pakoreguota vieno archeologinio objekto teritorija bei aptikta daug naujų archeologinių vertybių, kurių nemaža dalis yra unikalūs mūsų krašto praeities paminklai. Taip pat 2007 m. buvo atlikti 2 privačių žemės sklypų žvalgomieji tyrimai Ažutakio kaime (Švenčionių r.), kur tyrimų metu taip pat aptiktas vertingas archeologinis objektas. Daugelis šių naujų archeologijos vertybių surasta ir jų teritorijos nustatytos taikant kuo mažesnius destrukcinius archeologinius tyrimus bei į pagalbą pasitelkiant gretutinių mokslų (paleogeografijos, geomorfologijos, botanikos, dirvožemio tyrimų) teikiamus duomenis. Šių metų tyrimai parodė, kad ir ypač sužalotose archeologijos vertybėse, dažnai įvardijamose kaip visiškai sunaikintos, taikant šiuolaikinę archeologinių tyrimų metodiką, galima gauti daug vertingos mokslinės informacijos. Žemiau pateikiami detalesni tyrinėtų objektų aprašymai.

Ažutakio kaime esančio žemės sklypo I žvalgomieji tyrimai. Ažutakio kaimas yra Švenčionių r. Pabradės sen., apie 0,97–1,24 km į R–ŠR nuo plento Vilnius–Švenčionys sankryžos su kelio atšaka ties Pravalo ežeru į Sužionis, apie 230–360 m į ŠV nuo geležinkelio Vilnius–Daugpilis, abipus vietinio keliuko Družiliai–Važeliškė, Žeimenos kairiajame krante. Sodžiai išsidėstę PV–ŠR kryptimi ir užima maždaug 280x110 m dydžio plotą.

Kaimas įkurtas ant Žeimenos kairiojo kranto smėlingos–žvyringos pirmos ir antros viršsalpinių terasų, iškylančių iki 3–6 m aukščio virš upės vandens lygio. Šios terasos suformuotos vėlyvojo ledynmečio pabaigoje – holoceno pradžioje. Terasinių aikštelių paviršiai bemaž lygūs, su nežymiais pakilimais ir įlinkimais. Šiuo metu dauguma kaimo laukų dirvonuoja ir tik nedidelė dalis ariama. Pastaraisiais metais Ažutakio kaimo ribose Žeimenos pakrantė suskirstyta į atskirus smulkius sklypus, privatizuota ir pradėta urbanizuoti.

Žvalgytas privatus žemės sklypas yra Ažutakio kaimo ŠR gale, išsidėstęs salpoje ir pirmoje viršsalpinėje terasoje. Sklypas Š ribojasi su Žeimenos kairiuoju krantu, o P – su vietiniu keliuku Družiliai–Važeliškė. XX a. 7 dešimtmečio pradžioje apie pusė sklypo teritorijos buvo apsodinta pušimis, o likusi dalis naudota kaip pieva ir arimas. Sklypo vidurinę dalį R–V kryptimi kerta buvusios senvagės loma, kuri ypač išraiškinga sklypo R dalyje. Tyrinėtas sklypas patenka į Pailgės ir Ažutakio pilkapynų apsaugos zoną.

1 pav. Ažutakio senovės gyvenvietėje ištirtas šurfas 1. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 1. Test pit 1 from the Ažutakis settlement.

Žvalgomųjų archeologinių tyrimų metu ištirta 13 įvairaus dydžio šurfų, iš viso apie 20 m^2 dydžio plotas. Sklypo savininko pageidavimu daugumas šurfų tirta sklypo V dalyje, kur planuojamos statybos. Tiriamas gruntas kastas mentelėmis. Bendras tyrinėto horizonto storis buvo 30–80 cm, išskyrus kelis šurfus, kuriuos kasant aptiktos iki 40–80 cm gylio dėmės-duobės su pavieniais radiniais (1 pav.). Tirtose vietose paviršinių horizontų litologija gana įvairi: sklypo P dalyje po perartu dirvožemio horizontu aptikti smėlio-žvyro ir kieti senojo glacialinio paviršiaus graužo sluoksniai, centrinėje dalyje – molingi ir priemolingi horizontai su kreidos trupiniais ir plonais durpžemio horizontais, o P dalyje (senvagėje ir salpoje) po perartu durpžemiu slūgsojo juodos durpės, po kuriomis atsidengė smėlingas-durpingas sluoksnis su medienos gabalais, o dar žemiau – aliuvinės kilmės smėliai-aleuritai.

Archeologinių žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta, kad žvalgytos teritorijos centrinėje – P dalyje yra aptinkama archeologinių radinių, kurie skirtini senovės gyvenvietei. Gyvenvietės kultūrinis sluoksnis daug kur gerokai apnaikintas ilgalaikio arimo (ariant laukus, sodinant mišką). Tik pusėje kastų šurfų, žemiau perarto dirvožemio sluoksnio, pavyko aptikti senovės gyvenvietės egzistavimo laikotarpiui priskirtinus kultūrinius horizontus. Radinių nėra daug: dauguma jų smulkūs, fragmentiški (ilgalaikio arimo pasekmė), neišraiškingi. Arimo suardytame dirvožemio ir kultūriniame sluoksnyje aptikta titnago radinių (skelčių, nuoskalų, dirbinių fragmentų, gremžtukų) bei lipdytinių (lygiu, grublėtu, brūkšniuotu paviršiumi) ir apžiestų-žiestų indų šukių; pasitaiko ir pavienių smulkių degintų-nedegintų kauliukų fragmentų. Titnago radiniai pagaminti iš gana geros kokybės pil-

kos spalvos titnago. Gali būti, jog šis titnagas buvo išgaunamas iš kur nors netoliese Žeimenos slėnyje ledyno atvilkto ir palaidoto kreidos luisto su titnago intarpais, nes paviršiniuose sluoksniuose gausu kreidos trupinių ir riedulių. Dalis titnago radinių pasidengę įvairaus storio melsva-balta patina. Taip pat tirtose vietose gausu kaltinių geležinių vinių ir jų fragmentų.

Apibendrinant tyrimų medžiagą galima teigti, kad gyvenvietės kultūrinis horizontas nėra chronologiškai „švarus". Jame, remiantis aptiktų radinių tipologiniais-chronologiniais kriterijais, galima išskirti mažiausiai keletą apgyvendinimo etapų. Šiuo metu surasti radiniai preliminariai datuojami mezolito–bronzos amžiaus pabaigos laikotarpiu (VI–I tūkst. pr. Kr. vidurys) ir XVI–XX a. viduriu. Jų kultūrinė priklausomybė kol kas lieka neaiški.

Ažutakio senovės gyvenvietė priskirtina smėlinių gyvenviečių tipui. Objekto saugotina teritorija nustatyta pagal iškastų šurfų duomenis, paviršinių radinių išplitimą ir vietovės topografiją. Ji užima apie 130–160x50–70 m dydžio teritoriją, besidriekiančią išilgai upės pakrantės ir vietinio keliuko.

Nors gyvenvietės kultūrinis sluoksnis daug kur apnaikintas ilgalaikio arimo bei sodinant mišką, o ir pačių radinių nėra gausu, visgi tai vienintelė šiuo metu žinoma senovės gyvenvietė Žeimenos žemupio slėnyje. Todėl siūlau šią gyvenvietę įrašyti į NKVR. Visi Ažutakio senovės gyvenvietėje surasti radiniai bus perduoti NM.

2007 m. pabaigoje buvo pradėti ir būsimos sodybos pastatų vietų archeologiniai tyrimai. Jų metu surasta daug įvairių archeologinių radinių, tačiau plačiau juos aprašysime kitų metų ATL straipsnyje.

Ažutakio kaime esančio žemės sklypo II žvalgomieji tyrimai. Antrasis žvalgytas privatus žemės sklypas yra kaimo ŠR gale, maždaug 60 m į P nuo pirmojo, apie 230 m į ŠV nuo geležinkelio Vilnius–Daugpilis, Žeimenos slėnio kairiajame krante. Už maždaug 120–130 m P–PR kryptimi yra nutolęs Pailgės pilkapis.

Archeologiškai žvalgytas žemės sklypas yra Žeimenos kairiajame krante, antros viršsalpinės terasinės aikštelės lygumoje, atokiau nuo jos krašto, tad reljefas viso žemės sklypo ribose vienodas, su nežymiais žmogaus ūkinės veiklos suformuotais paviršiaus nelygumais. Sklypo ŠV pakraštys (apie 10–15 m pločio ruožas) maždaug 20 cm žemesnis už likusią dalį. Matyt, tai susiję su daliniu dirvožemio nukasimu. Sklypas ŠV ir V ribojasi su Ažutakio kaimo sodybomis. Per pastaruosius 20 metų sklype nevykdyta jokia ūkinė veikla, todėl palaipsniui jis apaugo pušimis ir menkaverčiais krūmokšniais, kurie pradėjus statyti suprojektuotą sodybą buvo iškirsti.

2007 m. žvalgomųjų archeologinių tyrimų pagrindinis uždavinys – išsiaiškinti, ar privačiame žemės sklype nėra išlikę kokių nors vertingų archeologinių kultūrinių sluoksnių bei radinių. O teigiamo rezultato atveju – nustatyti kultūrinio sluoksnio pobūdį, jo išlikimą, užimamą plotą bei chronologiją. Vietovės žvalgomuosius tyrimus numatyta atlikti kasant įvairaus dydžio šurfus. Iš viso privačiame žemės sklype buvo ištirta 10 įvairaus dydžio šurfų, kurių bendra apimtis – 11 m^2. Visi šurfai kasti mentelėmis.

Atlikus privataus žemės sklypo žvalgomuosius archeologinius tyrimus nustatyta, kad šiame sklype nėra išlikę jokių archeologiškai vertingų kultūrinių sluoksnių ir / ar radinių. Natūralūs viršutiniai žemės sluoksniai čia yra visiškai performuoti žmogaus vykdytos il-

galaikės ūkinės veiklos (arimo). Tirtame sklype stebėta bemaž idealiai vienoda viršutinių žemės sluoksnių litologinė sudėtis: viršuje slūgsojo ilgalaikio arimo permaišytas 18–35 cm storio tamsiai pilkas smėlingo-žvyringo dirvožemio sluoksnis, o žemiau atsidengė pamatinė uoliena (įžemis) – rudos-gelsvos spalvos smėlis arba žvyras. Tik keliuose šurfuose truputį giliau ariamojo horizonto atsidengė ploni ir neištisiniai molingi horizontai.

Kai kuriuose šurfuose viršutiniame perartame dirvožemio sluoksnyje aptikta pavienių vėlyvų XIX a. pabaigos – XX a. radinių: žiestos keramikos šukių (glazūruotų ir neglazūruotų), smulkių plytų skeveldrų, stiklo duženų, geležinių vinių. Sklypo teritorija švari, bemaž neužteršta XX a. antrosios pusės šiukšlėmis. Taigi, žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta, kad privataus žemės sklypo teritorijoje nėra išlikę jokių archeologiškai vertingų sluoksnių ir radinių.

Tyrimų metu buvo žvalgyta ir aplinkinė teritorija. Daugelyje vietų, be pavienių XIX a. pabaigos – XX a. keramikinių, metalinių, stiklinių radinių, daugiau nieko neaptikta. Tuo tarpu į V ir ŠV nuo tirto sklypo, išilgai terasinės aikštelės krašto aptikta pavienių titnago radinių. Ateityje reikėtų atlikti šių vietų žvalgomuosius archeologinius tyrimus nustatant jų paminkliškumą.

Darsūniškio senovės gyvenvietė ir kaimavietė yra Kaišiadorių r., Kruonio sen., apie 1,13 km į PV nuo Lapainios upelio pralaidos kelyje Kruonis–Darsūniškis, apie 800 m į ŠR nuo Darsūniškio miestelio Š vartų, apie 680 m į PR nuo Nemuno (Kauno marių) dešiniojo kranto, į PV nuo kelio Kruonis–Darsūniškis. Gyvenvietei-kaimavietei įkurti pasirinktas atokiau nuo Nemuno dešiniojo kranto esantis gūbrys – antros viršsalpinės terasinės aikštelės pakraštys ir jos ŠV šlaitas. Archeologijos objektas užima maždaug 600x130 m dydžio dirvonuojantį žemės plotą, kurio Š pakraštys apsodintas pušynu. Už 630 m į Š ant to paties smėlėto gūbrio yra Lapainios senovės gyvenvietė 1, o kiek tolėliau PR kryptimi – Atmainų, Darsūniškio pilkapiai.

Senovės gyvenvietę ir kaimavietę autorius surado 1996 m. Tuo metu įvairiuose žemės paviršiaus praardymuose aptikta pavienių titnago radinių ir vėlyvos keramikos. 2004 m. vertybės centrinėje dalyje, neaukšto gūbrio viršutinėje dalyje, arčiau ŠV krašto ištirti 2 šurfai (0,4 m^2 dydžio). Tirtuose šurfuose stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo tamsiai pilkas smėlingas-žvyringas ariamas dirvožemis (apie 35–40 cm storio), giliau slūgsojo pilko smėlio žvyro sluoksnis – kultūrinis sluoksnis (apie 10–20 cm storio), po kuriuo atsidengė rusvas-gelsvas smėlis-žvyras (įžemis).

Archeologinės vertybės teritorijoje, ypač jos centrinėje viršutinėje dalyje, aptinkama ir titnago radinių: dvigalių ir kūginių skaldytinių, pavienių dirbinių (rėžtukų, specialios paskirties dirbinių), skelčių bei nuoskalų. Visi jie gaminti iš geros kokybės titnago žaliavos. Daugelis titnago radinių telkiasi į didesnes ar mažesnes sankaupas. Didelė dalis titnago radinių pasidengusi įvairaus storio melsva-balta patina. Surasti titnago radiniai preliminariai datuojami vėlyvojo paleolito–mezolito laikotarpiu.

Archeologinės vertybės teritorijos ŠV dalyje (šlaite ir papėdėje) paviršiuje gausu vėlyvų žiestų, apžiestų indų šukių, tarp kurių pasitaiko puoštų bangele ir horizontaliomis linijomis. Paviršiuje gausu skaldytų ir apdegusių riedulių atplaišų, pasitaiko kaulų fragmentų. Visi šie radiniai skirtini senajai kaimavietei ir datuotini XVI–XIX a. Gali būti, kad čia buvo

išsidėstę dalis Darsūniškio ar Atmainų kaimo sodžių.

Žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta, kad gyvenvietės-kaimavietės kultūrinis sluoksnis gerokai apardytas ilgalaikio arimo bei stiprios vėjo keliamos erozijos, taip pat XIX–XX a. viduryje čia stovėjusių sodybų.

Šis archeologinis objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui. Senovės gyvenvietę-kaimavietę siūlau įrašyti į NKVR. Šios vertybės žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

Lapainios senovės gyvenvietė 3 yra Kaišiadorių r., Kruonio sen., apie 1,44 km į Š nuo kelio Kruonis–Darsūniškis, apie 1,47 km į ŠV nuo Lapainios upelio ir apie 1,58 km į ŠR nuo Palapainio upelio pralaidų šiame kelyje, apie 410 m į R–ŠR nuo vandens kėlimo stoties ant Palapainio upelio ties jo įtekėjimu į Nemuną, tarp Kauno marių pakrantės (110–150 m į R–PR) ir Lapainios upelio kairiojo kranto, Lapainios kaimo Š pakraštyje. Gyvenvietei įkurti pasirinktas Nemuno dešiniajame krante, ant antros viršsalpinės terasos ir tarp dviejų Lapainios vagų-senvagių esantis pailgas gubryskopa. Ant šio gūbrio-kopos tęsinio paaukštėjimų buvo įkurtos apie 720 m ir 80 m piečiau esančios Lapainios 1–2 senovės gyvenvietės (AR-303, kita – neregistruota). Gyvenvietė užima apie 340x70–100 m dydžio dirvonuojančios pievos plotą. Šis archeologijos objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui.

Senovės gyvenvietę autorius surado 2002 m., kai įvairiuose smėlingo dirvono paviršiaus praardymuose aptikta pavienių titnago ir keramikos radinių. 2006 m. daugmaž centrinėje gyvenvietės dalyje, apie 20 m nuo terasos-kalvelės krašto ištirti 2 šurfai (apie 0,5 m^2 dydžio). Šurfuose preliminariai stebėta tokia stratigrafija: viršuje slūgsojo pilkas smėlingas arimo suardytas dirvožemio sluoksnis (iki 12–20 cm storio), žemiau kurio atsidengė rudas-pilkas smėlis – kultūrinis sluoksnis. Jis buvo apie 10–20 cm storio. Žemiau slūgsojo balkšvas-gelsvas smėlis – įžemis. Titnago ir keramikos radiniai aptikti tiek arimo suardytame dirvožemio sluoksnyje, tiek žemiau slūgsojusio rudo-pilko smėlio sluoksnyje.

Žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta, kad gyvenvietės kultūrinis sluoksnis labai apardytas ilgalaikio arimo bei apsauginių pylimų (dambų), įrengiant Kauno marias, statybos metu. Tada buvo dalinai nustumdytas viršutinis žemės sluoksnis. Objekto teritorijos P dalyje kultūrinis sluoksnis sunaikintas čia esančios sodybos. Vietomis gyvenvietės viršutiniai žemės horizontai paveikti vėjo sukeltos erozijos (defliacijos). Gyvenvietę P pusėje kerta elektros linija. Dirvos paviršiuje žymu kelių seniau iškastų duobių vietos.

Senovės gyvenvietės teritorijoje ir tirtuose šurfuose surasta apie 60 archeologinių radinių. Daugiausia tai titnago radiniai, tarp kurių yra nuoskalų, keletas skelčių bei jų dalių. Daugelis šių radinių arimo metu buvo aplaužyti ar net fragmentuoti. Gyvenvietėje naudotas įvairių rūšių geros kokybės titnagas. Kai kurie titnago radiniai pradėję dengtis plona melsvo atspalvio patina. Gyvenvietėje surasti titnago radiniai preliminariai datuojami mezolito–neolito laikotarpiu.

Aptinkama ir keramikos radinių. Tai nedidelės lipdytinių bei žiestų-apžiestų indų šukės lygiu paviršiumi ir su mineralinėmis priemaišomis molio masėje. Kadangi šukės labai smulkios, tai tikslesnis jų datavimas gali būti pateiktas tik po platesnio masto archeologinių tyrimų. Preliminariai jos datuojamos geležies amžiumi ir XVII–XIX a.

Pavienių titnago ir keramikos radinių ap-

tinkama ir teritorijoje į V nuo šios gyvenvietės, prie Kauno marių pakrantės (buvusios senvagės).

Nors ši senovės gyvenvietė gerokai apnaikinta ilgametės žmogaus ūkinės veiklos, visgi gyvenvietę siūlau įrašyti į NKVR. Šios gyvenvietės žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

Lapainios senovės gyvenvietė 4 yra Kaišiadorių r., Kruonio sen., apie 1,52 km į ŠR nuo kelio Kruonis–Darsūniškis bei apie 1,72 km į ŠV nuo Lapainios ir apie 1,54 km į ŠR nuo Palapainio upelių pralaidų šiame kelyje, apie 120 m į ŠR nuo vandens kėlimo stoties ant Palapainio upelio ties jo įtekėjimu į Nemuną, Lapainios kaimo Š pakraštyje, Kauno marių užlietoje seklioje pakrantėje. Gyvenvietei įkurti kadaise buvo pasirinktas neaukštas Nemuno ir Palapainio (seniau Lapainios) dešiniojo kranto ruožas ties pastarojo žiotimis. Maždaug už 290 m ir 170 m į PR yra atitinkamai Lapainios 2 ir 3 senovės gyvenvietės (neregistruotos). Gyvenvietė užima apie 260x250 m dydžio dalinai užlietą Kauno marių pakrantės plotą. Šis archeologinis objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui.

Senovės gyvenvietę surado R. Rimantienė 1958 m. tikrindama būsimų Kauno marių užliejamas teritorijas. Tąkart ties Palapainio upelio žiotimis, stataus ir griūvančio šlaito viršutinėje dalyje aptiktas anglingas sluoksnis su keramikinių indų šukėmis. Tais pačiais metais objektas tyrinėtas. Surasta indų šukių brūkšniuotomis, grublėtomis, lygiomis ir glūdintomis sienelėmis, pavienių titnago ir osteologinių radinių. Tyrimų medžiaga glaustai publikuota (žr. R. Jablonskytė-Rimantienė, Ankstyvojo geležies amžiaus Lapainios puodžiai, *Iš lietuvių kultūros istorijos,* V., 1961, t. III., p. 3–15). Apibendrinant galima pasakyti, kad gyvenvietė nevienalaikė. Titnago radiniai būdingi mezolito–neolito laikotarpiui, o surastoji keramika – ankstyvajam–senajam geležies amžiui. Įrengus Kauno marias tiksli objekto vieta palaipsniui buvo pamiršta.

Naujai šis archeologinis objektas autoriaus lokalizuotas 1996 m. Sausesniais sezonais bemaž visa archeologijos objekto teritorija išnyra virš vandens. 2006 m. gyvenvietės PV dalyje pabandžius iškasti apie 0,3 m^2 dydžio šurfą, maždaug 30 cm gylyje aptikta lipdytinės keramikos fragmentų. Giliau šurfas dėl aukšto vandens lygio nekastas. Gyvenvietės teritorijoje aptinkama ir pavienių žiestos kaimiškos keramikos šukių.

Nors ši senovės gyvenvietė labai apgadinta žmogaus ūkinės veiklos ir gamtos stichijų, atsižvelgdamas į ankstyvųjų gyvenviečių retumą ir prastą išlikimą Kauno marių regione, siūlau ją įrašyti į NKVR. Šios gyvenvietės žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

Pervieniškių (Žemaitiškės) senovės gyvenvietė 6 yra Švenčionių r., Švenčionėlių sen., apie 1,1 km į ŠV nuo kelių Raudonė–Rėkučiai ir Reškutėnai–vandens perpumpavimo stotis sankryžos, apie 530 m į ŠV nuo Žaugėdos upės pralaidos kelyje Raudonė–Rėkučiai, apie 500 m į PR nuo buvusios vandens perpumpavimo stoties, apie 400 m į PV nuo kelio Raudonė–Rėkučiai, atsikūrusios ežervietės Š pakrantėje (Žemaitiškės pievos Š dalyje). Gyvenvietei įkurti buvo pasirinkta nuolaidi nedidelio ir seklaus ežerėlio Š–ŠR pakrantės atkarpa tarp Žaugėdos upelio įtekėjimo ir jo ištako. Šio nedidelio ežerėlio pakrantės ypač traukė priešistorinius žmones. Vien tik 1 km^2 plote čia skaičiuojamos net 7 senovės gyvenvietės.

Gyvenvietę autorius surado 1992 m. žvalgydamas Kretuono apyežerį. Tada įvairiuose

žemės paviršiaus praardymuose bei 1999 m. kastame šurfe gausiai aptikta smulkių keramikos ir titnago radinių. Puodų šukės buvo dviejų tipų: su mineralinėmis priemaišomis (vidutinio rupumo grūstas akmuo) molio masėje, puoštos šukiniu ornamentu, ir su augalinėmis priemaišomis (smulkiai kapota žolė) molio masėje, kurios puoštos įkartėlėmis. Tarp titnago radinių gausu nuoskalų, pavienių skelčių, aptikta ir keletas pseudolancetų. Daugelis titnago radinių perdegę. Taip pat pasitaiko ir smulkių degintų bei nedegintų kaulų fragmentų. Informacija apie šį objektą yra glaustai skelbta (žr. *ATL 2006 metais,* V., 2007, p. 473–487).

2007 m. pavasarį lankantis gyvenvietėje nustatyta, kad jos teritorija yra gerokai didesnė, t. y. plėstina V ir Š kryptimis. Praplėsta senovės gyvenvietės teritorija yra daugiau kaip du kartus didesnė ir užima apie 250x60–100 m dydžio plotą, kurio didžioji dalis yra neprižiūrima pieva, o P pakraštys apsemtas atsikūrusios ežervietės vandens. XX a. 7 dešimtmetyje Žemaitiškės pieva melioracijos metu buvo nusausinta, aplyginti reljefo nelygumai, paviršius suartas. Šių darbų metu buvo apardyta ir gyvenvietės kultūrinio sluoksnio viršutinė dalis. Šis archeologijos objektas priskirtinas pusiau durpyninių gyvenviečių tipui.

2007 m. gyvenvietės V ir centrinėje dalyje ištirti 2 nedideli šurfai (po 0,5 m^2). Stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo iki 20–30 cm storio dalinai perartas durpingo dirvožemio sluoksnis ir iki 13 cm storio itin kieto pilko aleuritingo smėlio horizontas, abu įvardyti kaip gyvenvietės kultūrinis sluoksnis. Žemiau slūgsojo kietas rusvas-balkšvas aleuritingas smėlis (įžemis). Tiriant šurfus aptikta analogiškų titnago ir keramikos radinių kaip ir žemės paviršiuje. Surasti radiniai skirtini Narvos ir Šukinės–duobelinės keramikos kultūroms. Gyvenvietė preliminariai datuojama viduriniojo neolito laikotarpiu. Be to, kasant šurfus ir dirvos paviršiuje yra aptikta savotiškos lipdytinės keramikos su mineralinėmis priemaišomis molio masėje, kurios tiek chronologija, tiek kultūrinė priklausomybė kol kas lieka neaiški.

Objekto saugotina teritorija nustatyta pagal iškastų šurfų duomenis, paviršinių radinių išplitimą ir vietovės topografiją. Šią unikalią gyvenvietę siūlau įrašyti į NKVR, o jos žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

Pervieniškių (Žemaitiškės) senovės gyvenvietė 7 yra Švenčionių r., Švenčionėlių sen., apie 860 m į ŠV nuo kelių Raudonė–Rėkučiai ir Reškutėnai–vandens perpumpavimo stotis sankryžos, apie 810 m į ŠV nuo Žaugėdos upės pralaidos kelyje Raudonė–Rėkučiai, apie 320 m į PR nuo buvusios vandens perpumpavimo stoties, apie 540 m į PV nuo kelio Raudonė–Rėkučiai, atsikūrusios ežervietės ŠV pakrantėje (Žemaitiškės pievos ŠV dalyje), ties buvusiu Žaugėdos ištaku. Gyvenvietei įkurti buvo pasirinktas 1–2 m aukščio terasinis kyšulys, kurį iš P ir PR pusės saugojo minėtojo atsikūrusio ežerėlio vandenys, iš R – buvusi protaka tarp ežerų (Žaugėdos upė), o iš Š – kitas seklus pratekamas ežerėlis.

Gyvenvietė užima apie 250x70–160 m dydžio plotą, kurio didžioji dalis yra neprižiūrima pieva, o P–PR pakraštys apsemtas atsikūrusios ežervietės vandens. XX a. 7 dešimtmetyje Žemaitiškės pieva melioracijos metu buvo nusausinta (nuleisti ežeriukai, pertvarkytas upelių tinklas), aplyginti reljefo nelygumai, paviršius giliai suartas. Šių darbų metu buvo apardyti ir visų Pervieniškių (Žemaitiškės) gyvenviečių kultūriniai sluoksniai. Vėliau pievos ŠV dalyje pastačius karvidę bei nutie-

0 5 cm

2 pav. Pervieniškių (Žemaitiškės) senovės gyvenvietėje 7 surasta viduriniojo neolito Narvos kultūros keramika. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 2. Middle Neolithic Narva culture pot sherds from the Pervieniškės (Žemaitiškė) settlement 7.

3 pav. Pervieniškių (Žemaitiškės) senovės gyvenvietėje 7 surasta bronzos–geležies amžių lipdytinė keramika. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 3. Bronze – Iron Age pot sherds from the Pervieniškės (Žemaitiškė) settlement 7.

sus bandotakius, buvo intensyviai naikinamas viršutinis žemės sluoksnis, o kartu ir aptariamos gyvenvietės kultūrinis sluoksnis. Šis archeologijos objektas priskirtinas pusiau durpyninių gyvenviečių tipui.

Gyvenvietę autorius rado 2007 m. pavasarį, žvalgydamas Kretuono apyežerį. Tada įvairiuose žemės paviršiaus praardymuose gausiai aptikta smulkių puodų šukių, titnago radinių. Tų pačių metų liepos–rugpjūčio mėnesiais šios gyvenvietės R dalyje savavališkai

0 5 cm

4 pav. Pervieniškių (Žemaitiškės) senovės gyvenvietėje 7 surastas galąstuvas. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 4. A whetstone from the Pervieniškės (Žemaitiškė) settlement 7.

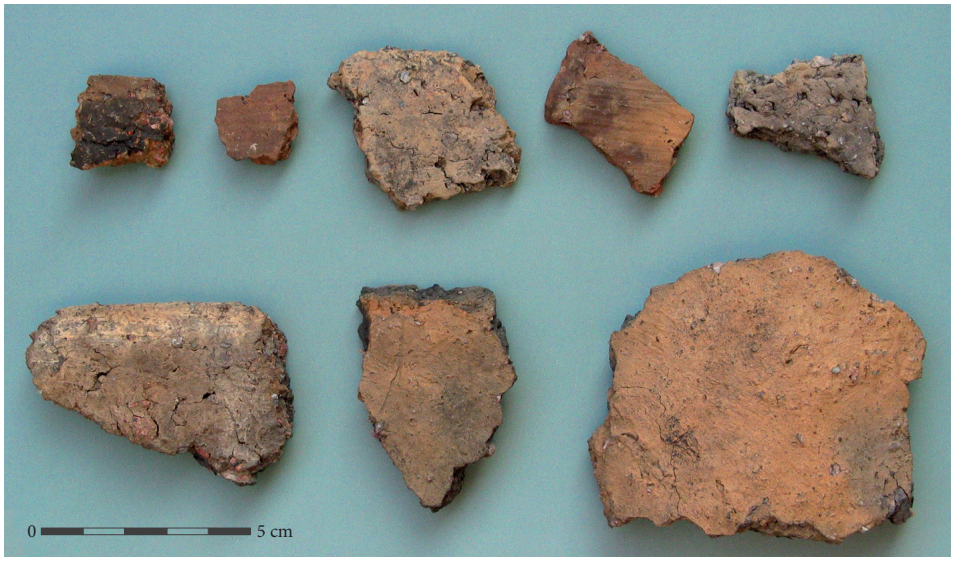

buvo statomas apžvalgos bokštas, kurio poliams kasant duobes buvo suardyta dalis gyvenvietės kultūrinio sluoksnio. Išverstose žemėse aptikta daug archeologinių radinių: įvairių laikotarpių puodų šukių (2–3 pav.), osteologinės medžiagos, pilko akmens galąstuvas (4 pav.), geležies lydimo atliekų ir kt. Vėliau gyvenvietės P ir R dalyje ištirti 2 nedideli šurfai (po maždaug 0,5 m² dydžio). Pirmame šurfe, kastame atsikūrusio ežerėlio link nuolaidėjančioje pakrantėje, nustatyta tokia stratigrafija: viršuje buvo iki 15–20 cm storio dalinai perartas durpingo dirvožemio sluoksnis, įvardytas kaip kultūrinis sluoksnis. Žemiau slūgsojo 10–14 cm storio gėlavandenių klinčių sluoksnis ir balkšvas smėlis. Antras šurfas kastas išilgai gyvenvietės Š dalies besidriekiančio žemo pakilimo, jo R gale. Viršuje buvo iki 26–32 cm storio melioracijos metu supilto grunto sluoksnis (šlynas, durpžemis, klintys). Žemiau slūgsojo iki 10–15 cm storio durpingo juodžemio (gyvenvietės kultūrinis sluoksnis) ir rusvo smėlio (įžemis) sluoksniai (5 pav.). Tiriant šurfus aptikta analogiškų radinių kaip ir žemės paviršiuje.

Gyvenvietė nevienalaikė, preliminariai galima išskirti keletą apgyvendinimo etapų: vidurinis neolitas (puodų šukės su grūstomis kriauklėmis molio masėje, titnago ir dalis osteologinių radinių), Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpis (I tūkst. pr. Kr. antroji pusė – I tūkst. pradžia) ir ankstyvosios grublėtosios keramikos laikotarpis (IV–V a.). Pastaraisiais dviem etapais gyvenvietė galėjo būti įtvirtinta iš V pusės atitveriant tvoromis ir / ar grioviu. Vietomis čia ir dabar randama seklių įdubimų vora.

Objekto saugotina teritorija nustatyta pagal iškastų šurfų duomenis, paviršinių radinių išplitimą ir vietovės topografiją. Šią unikalią

5 pav. Pervieniškių (Žemaitiškės) senovės gyvenvietės 7 R dalyje tirtas šurfas. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 5. A test pit from the E part of the Pervieniškės (Žemaitiškė) settlement 7.

gyvenvietę siūlau įrašyti į NKVR. Šios gyvenvietės žvalgomuosius tyrimus numatoma pratęsti kitąmet.

Varakalių senovės gyvenvietė yra Švenčionių r., Švenčionių sen., apie 1,9 km į PV nuo plento Švenčionys–Švenčionėliai, apie 350 m į ŠV nuo keliukų Varakaliai–Poškonys ir Drūstėnai–Margumiškis (buvusio siaurojo geležinkelio sankasos) sankryžos, apie 350 m į V–ŠV nuo minėto keliuko Varakaliai–Poškonys, maždaug 100–120 m į ŠR nuo buvusio upelio (dabar – melioracinio griovio), Varakalių kaimo P pakraštyje. Gyvenvietei įkurti pasirinkta stambi, žema ir lėkšta kalva, iš P ir Š apribota buvusių pelkėtų slėnių. Jos viršuje yra suapvalinto keturkampio formos aikštelė plokščia viršūne, kurios Š pakraštyje yra 1,5–2 m aukščio pakilimas, primenantis pylimą. Objekto ŠR dalyje yra sodybvietė. Gyvenvietė užima apie 120x110 m dydžio ariamos dirvos ir sodybvietės su sodu plotą. Maždaug už 580 m Š–ŠR kryptimi yra Varakalių senkapiai

0 5 cm

6 pav. Varakalių senovės gyvenvietėje surastos grublėtosios keramikos indų šukės. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 6. Pots sherds with rough surfaces from the Varakaliai settlement.

1 cm

0

7 pav. Varakalių senovės gyvenvietėje surasto cilindrinio verpstuko fragmentas. E. Šatavičiaus nuotr.

Fig. 7. Part of a cylindrical spindle from the Varakaliai settlement.

I. Varakalių senovės gyvenvietė priskirtina smėlinių gyvenviečių tipui.

Gyvenvietę autorius rado 2006 m. vasarą. Tuo metu gyvenvietės P dalis ir aplinkiniai laukai buvo suarti ir užsodinti karklais. Suartos dirvos paviršiuje palei kalvos šlaitą aptikta apie 60 lipdytinių puodų šukių grublėtu paviršiumi (6 pav.), degusių židinio akmenų skeveldrų, pavienių titnago radinių ir dalis molinio cilindro formos verpstuko (7 pav.). 2007 m. kalvelės PR dalyje, per 10 m į Š nuo jo smaigalio, ties aikštelės pakraščiu, ištirtas 1 šurfas (apie 1 m^2 dydžio). Šurfe preliminariai stebėta tokia stratigrafija: viršuje buvo iki 14 cm storio tamsiai pilkas smėlingas gruntas su angliukais – gyvenvietės kultūrinis sluoksnis, žemiau slūgsojo gelsvas-rusvas smėlis – įžemis. Šurfe aptikta analogiškų puodų šukių kaip ir dirvos paviršiuje.

Pagal aptiktus radinius (ankstyva grublėta keramika) gyvenvietė preliminariai datuojama vidurinio geležies amžiaus pradžia (V–VI a.). Sprendžiant iš kultūrinio sluoksnio storio ir surastų radinių tipologinio vieningumo, gyvenvietė egzistavo trumpą laiko tarpą (ne daugiau kaip 50–100 m.). Tai unikalus trumpo laikotarpio archeologinis objektas ŠR Lietuvoje. Žvalgomieji archeologiniai tyrimai leidžia manyti, kad ši gyvenvietė galėjo būti įtvirtinta, taigi priskirtina piliakalniams. Ji niekuo nesiskiria nuo gyvenvietinių piliakal-

nių, stūksojusių pelkių ir / ar ežerų salose (Spitrėnai, Nevieriškė ir kt.).

Žvalgomųjų tyrimų metu nustatyta, kad gyvenvietės kultūrinis sluoksnis gerokai apardytas įvairių melioracijų metu (buldozeriu žeminti ir lyginti šlaitai), kasant prūdus, buvusių ir esamų sodybviečių, ilgalaikio arimo ir biokurui sodinant karklus.

Gyvenvietę siūlau įrašyti į NKVR. Šios gyvenvietės tyrimus numatoma tęsti ir ateityje. Taip pat reikia skubiai pašalinti dalyje gyvenvietės teritorijos biokurui pasodintus karklus, nes jų šaknys sparčiai sunaikins likusią kultūrinio sluoksnio dalį.

Gireželio (Derežnyčios) senovės gyvenvietė 3 yra Varėnos r., Varėnos sen., apie 700 m į V–PV nuo Derežnyčios upės pralaidos (tvenkinio vandens išleidimo įrenginio) kelyje Senoji Varėna–Naujoji Varėna, apie 1,14 km į R–ŠR nuo Girežerio kaimo R pakraščio, apie 1,04 km į ŠV nuo kelio Naujoji Varėna–Marcinkonys ir keliuko į nuotėkų valymo įrenginius sankryžos Varėnos miesto pakraštyje, buvusios ežervietės, kurią kerta Derežnyčios upelis, Š–ŠR krante. Gyvenvietei įkurti buvo pasirinkta gana stati terasomis kylanti ežero pakrantės dalis, kurią bemaž centrinėje dalyje Š–P kryptimi kerta gili griova-raguva. Gyvenvietė užima apie 130–160x110 m dydžio miško plotą. Vertybės teritorija žalojama kelių miško keliukų ir kvartalinės linijos. Šis archeologijos objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui. Maždaug už 280 m PR kryptimi yra Girežerio (Derežnyčios) senovės gyvenvietė 1.

Šios nedidelės upelės ir jos pratekamų ežerėlių pakrantės nuo seno traukė žmones, ypač čia gausu akmens amžiaus gyvenviečių liekanų. XX a. viduryje K. Jablonskis šiose vietose suregistravo apie 80–90 atskirų radimviečių, tačiau daugelio jų lokalizacija dėl pasikeitusios gamtinės aplinkos yra nežinoma.

Gyvenvietę autorius surado 1998 m., žvalgydamas Derežnyčios pakrantes. Tada įvairiuose žemės paviršiaus praardymuose (kvartalinės linijos trasa, miško keliukai) gausiai aptikta smulkių titnago radinių. Tarp titnago radinių gausu nuoskalų, pavienių skelčių, aptikti ir keli dirbiniai, mikrolitai bei skaldytiniai. Titnago dirbiniai gaminti iš aukštos kokybės žaliavos. Naudotas vietinis pilkos spalvos titnagas, taip pat aptikta ir raudono titnago (su raudonais siūleliais), kurio išeigos kol kas lieka nežinomos (spėjama, kad yra Pietų Lietuvoje). Taip pat pasitaiko ir smulkių degintų kauliukų fragmentų.

2007 m. gyvenvietės centro P dalyje (nuolaidėjančiose atšlaitėse į V nuo raguvos) ištirtas 1 nedidelis šurfas (apie 0,3 m^2 dydžio). Fiksuota tokia stratigrafija: viršuje buvo iki 17–25 cm storio dalinai perartas smėlingas dirvožemio sluoksnis, o žemiau slūgsojo geltonai rudas smėlis, įvardytas kaip kultūrinis sluoksnis. Kadangi aptiktas intensyvus kultūrinis sluoksnis su gausiais radiniais, nuspręsta toliau šurfo netirti. Tiriant šurfą aptikta analogiškų titnago radinių kaip ir žemės paviršiuje. Gyvenvietėje surasti titnago radiniai datuotini mezolito–neolito pirmosios pusės laikotarpiu, o jų kultūrinė priklausomybė dėl mažo ištirtumo kol kas lieka neaiški.

Objekto saugotina teritorija nustatyta pagal iškasto šurfo duomenis, paviršinių radinių išplitimą ir vietovės topografiją. Šią senovės gyvenvietę siūloma įrašyti į NKVR. Tačiau prieš tai dar reikėtų atlikti papildomus žvalgomuosius tyrimus gyvenvietės teritorijai patikslinti. Šios gyvenvietės žvalgomuosius tyrimus numatoma tęsti ir ateityje.

Dubičių senovės gyvenvietė 2 (Paežerys) yra Varėnos r., Kaniavos sen., apie 90 m į

PR nuo kelių Barčiai–Dubičiai ir Dubičiai–Rokai sankryžos Dubičių kaimo centrinėje dalyje, apie 100 m į ŠR nuo Ūlos pralaidos kelyje Dubičiai–Rokai, į P–PV nuo Dubičių bažnyčios. Gyvenvietei įkurti pasirinktas aukštokas buvusio Pelesos ežero Š krantas netoli Katros (dabar Ūlos) ištakos iš minėtojo ežero, kuris šioje vietoje sudaro nedidelį kyšulį. Maždaug už 340 m PV kryptimi yra Dubičių piliakalnis, vadinamas Bonos pilimi. Gyvenvietė užima apie 160x120 m dydžio dalinai užstatytą ir iškasinėtą ežero pakrantės ruožą. Šis archeologinis objektas priskirtinas smėlinių gyvenviečių tipui.

Senovės gyvenvietę rado V. Šukevičius dar XIX a. pačioje pabaigoje. Tąkart smėlėtoje ežero pakrantėje buvo aptinkama daug titnago radinių ir molinių indų šukių. XX a. pirmojoje pusėje ir viduryje šioje gyvenvietėje paviršinius radinius rinko ne vienas archeologas ir priešistore besidomintis asmuo. 1962 m. labiausiai eroduojančią gyvenvietės dalį tyrinėjo R. Rimantienė. Tuokart ištirtas 330 m^2 plotas. Tyrimų medžiaga glaustai publikuota (žr. R. Rimantienė, Pelesos paežerių akmens amžiaus stovyklos ir gyvenvietės, *Lietuvos archeologija,* V., 1999, t. 16. p. 79–107). Apibendrinant buvusių tyrimų medžiagą, galima pasakyti, kad gyvenvietė nevienalaikė: surasti radiniai datuotini finalinio paleolito–mezolito–neolito–bronzos amžiaus pradžia. Praėjus keliems dešimtmečiams po gyvenvietės tyrimų buvo manoma, kad gyvenvietės teritorija yra visiškai sunaikinta ir ją saugoti netikslinga. Todėl ji buvo išbraukta iš paminklų sąrašo.

Autoriui ne vieną kartą per pastaruosius 15 metų besilankant šioje vietovėje nustatyta, kad gyvenvietė nėra visiškai sunaikinta. Iškasinėtoje smėlėtoje centrinėje dalyje paviršiuje mėtosi daug titnago radinių, tarp kurių pasitaiko dirbinių ir skaldytinių. Tuo tarpu gyvenvietės PV dalyje esančiuose gyventojų daržuose ypač gausu titnago radinių. 2006 m. gyvenvietės PV dalyje buvo ištirtas apie 0,3 m^2 dydžio šurfas. Viršuje buvo apie 20 cm storio pilkas perarto dirvožemio sluoksnis, po kuriuo atsidengė iki 30 cm storio pilkai rudo smėlio sluoksnis – gyvenvietės kultūrinis sluoksnis; žemiau slūgsojo rusvas-gelsvas smėlis – įžemis. Šurfe aptikta titnago radinių ir lipdytinės keramikos šukių. Paminėtina, kad gyvenvietės teritorijoje aptinkama ir pavienių žiestos-apžiestos kaimiškos keramikos šukių. Tikėtina, kad senovės gyvenvietės teritorija yra gerokai didesnė, nes pavienių archeologinių radinių galima rasti ir bažnyčios šventoriaus PV dalyje bei teritorijoje toliau į PR.

Nors ši senovės gyvenvietė ypač apgadinta žmogaus ūkinės veiklos, visgi siūlau ją įrašyti į NKVR. Artimiausiu metu būtina ištirti labiausiai sužalotą centrinę gyvenvietės dalį.

Field surveys and evaluations in South and East Lithuania

In 2007 and earlier years the author conducted surveys and evaluations in East and South Lithuania. During them, the territory of the Pervieniškės – Žemaitiškė settlement 6 (Švenčionys district) was significantly corrected, expanding it to the N and W, and 8 new archaeological objects were discovered: 7 old settlements (Ažutakis, Pervieniškiai – Žemaitiškė 7, Varakaliai (Švenčionys district), Lapainia 3–4 (Kaišiadorys district), Girežeris – Derežnyčia 3, Dubičiai 2 (Varėna district)) and 1 other old settlement, Darsūniškis, with the remains of a later village site (Kaišiadorys district).

Ažutakis old settlement (Švenčionys district) was founded on the floodplain and the first terrace above it on the left bank of the lower reaches of the Žeimena. Test pits (a total area of 20 m^2) were excavated during the field evaluation (Fig. 1). During it, the old settlement's cultural layer and the extent of its territory were identified and flint finds (fragments of blades, flakes, and artefacts), sherds of hand built and part thrown vessels, and osteological finds were discovered. The finds date to the Mesolithic–Bronze Ages and the 16th – mid-20th centuries.

The Pervieniškiai (Žemaitiškė) old settlement 7 (Švenčionys district) is near Žaugėda spring on the NW shore of a former shallow lake. The settlement was founded on a headland of dry land, which was once surrounded on three sides by water and was joined to dry land only on the W. Sherds of various hand built vessels (with smooth, stroked, and rough surfaces), flint and stone finds, osteological material, and iron smelting waste (Figs. 2–5) were found in abundance in the various ground surface layers, which have been disturbed by ploughing, and in the excavated test pits. The upper part of the settlement's cultural layer was significantly destroyed in places during reclamation and intensive farming activities. The old settlement occupies an area of about 250x70–160 m. The discovered finds date to the Middle Neolithic (4th millennium BC) and the Early Iron Age (second half of the 1st millennium BC) as well as the 4th–5th centuries and are ascribed respectively to the Narva and Stroked Pottery cultures and the early period of pottery with rough surfaces.

The Varakaliai old settlement (Švenčionys district) was founded on a short flattop hill, which was formed during the last glaciation and which has a 1.5–2 m rise, which is reminiscent of a bank, on the N edge. The settlement was once surrounded on every side by valleys waterlogged by streams and by wet fields. The settlement occupies an area of about 120x110 m of arable soil with a garden and farmstead site. Sherds of hand built pots with rough surfaces (Fig. 6), fragments of charred cooking pit stones, isolated flint finds, and part of a clay cylindrical spindle (Fig. 7) were discovered on top of the soil and in the excavated test pit. On the basis of the discovered finds (early pottery with rough surfaces), the settlement can preliminarily be dated to the early Middle Iron Age (5th–6th centuries). Judging from the thickness of the cultural layer and the typological unity of the discovered finds, the settlement existed during a brief period of no more than 50–100 years. The field evaluation allows one to think that this settlement could have been fortified and so should be ascribed to the hill fort sites. It in no way differs from the settlement hill fort sites overlooking marshes and/or on lake islands.

Many of these newly discovered archaeological objects were found and their territories determined using the least destructive investigations possible and with the help of information supplied by kindred sciences (paleogeographic, geomorphological, botanical, and soil tests).